

Kap 41 : Hertiginnan Sofia av Nassau (1836-1913).

1851 & 1852 födde Lovisa Karl två barn – prinsessan Lovisa & året därpå prins Oscar Fredrik. När prinsen 1854 dog i lunginflammation och hustru Lovisa p g a en underlivs-infektion inte kunde få fler barn föll det på Oscar att säkra tronföljden. Föräldrarna ville inte tvinga på honom någon särskild, men de arrangerade en serie besök. Under en rundresa England-Holland-Frankrike gjorde han den 19-24 juli 1856 även en avstickare till slottet Monrepos nära Ludwigsburg i södra Tyskland där han träffade den avlidne hertigen av Nassaus yngsta dotter Sofia. Tillfället var tyvärr illa valt eftersom Sofias mor 10 dagar tidigare avlidit och hon bar sorg. Det var vanligt med besök och de övriga gästerna fattade i början inte Oscars ärende. Sofia ackompanjerade honom under kvällen till en aria ur Adelaide, en italiensk opera där Adelaide av sin far tvingas gifta sig med Adalbert. Oscar lade ned sådan känsla i arian, och som han riktade till Sofia, att det gick upp för publiken att de faktiskt lyssnade på en kur.¹ Oscar kom överens om ett nytt besök i september. Svenska hovet beordrades vid hans hemkomst åtta dagars hovsorg till Sofias mors minne.

Den 20 september återvände Oscar till Nassau och den 26 september förlovade de sig. Några detaljer om hur det gick till är inte kända. Oscar skrev till vännen Viktor Ankarcrona:

Jag har tagit detta steg efter moget övervägande av mina plikter och av mitt själstillstånd. Jag känner sedan det är gjort en frid och en belåtenhet som jag ej ofta erfarit på jorden, där min ungdom förflutit under kämpande på stormande hav. [- - -] Jag har varit uppriktig i mitt beteende nu som alltid – det är min tröst och mitt hopp. Jag tror på en god framtid, Gud låte icke mitt hopp komma på skam. Om jag blott hade kvar dessa härliga 18-åriga känslor!!! Dock det är ej värt att klaga, utan tacka, ödmjukt tacka Gud, som låtit mig finna en god, lugn, allvarlig långsamt men säkert tilldragande fästmö, som kan vara och förbliva något för en man, som en gång till hälften lidit skeppsbrott på känslornas ocean såsom - de flesta gjort.²

Händelsen komemoreras genom att Oscar skar ut deras initialer i familjeeken och fick några ollon att plantera på Drottningholms slott. Förlovningen läckte till pressen den 1 oktober & kom som en fullständigt överraskning. Den 6 oktober överlämnade faderns sändebud en officiell anhållan till storhertigen. Den 8 oktober var förlovningen officiell. Den 11 oktober återvände Oscar till Sverige. Den 23 oktober undertecknades äktenskapskontraktet. Månadskiftet oktober/november anlände Sofias svensklärare Emanuel Olde, som fann en ambitiös & läraktig elev. Oscar & Sofia brevväxlade. Den 6 juni året därpå kl 18:30 gifte sig paret på slottet i Bieberich. Alla stadens hus var för dagen smyckade med blommor, kransar och flaggor. Sofia bar en myrtenkrona överströdd med diamanter. Några svenska dignitärer var där, men ingen från kungahuset. Efter vanligheten fanns ingen officiell information om bruden utöver hennes utseendet & lysande anor, men faktiskt gjorde Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning ett tappert försök att på plats intervjuar omgivningen: ”Sofia var vid sina 20 år ett förståndigt & hjärtegott fruntimmer med allvar & mognad i karaktären och ej utan insikt i konsten, musiken & den evangeliska läran.”³

Alternativa äktenskap var: (1) Oscars kusin prinsessan Maria Amélia av Brasilien (1831-1853) men hon avled i tuberkulos. Dessutom var hon hemligt förlovad med ärkehertig Maximilian av Österrike. (2) Prinsessan Mary Adelaide av Cambridge

¹ Carmen Sylva 1911; Ulfäter-Troell 1996: s. 223.

² Michanek 1979: ss. 12-13. [Brev från Oscar till Viktor Ankarcrona, 1856-09-30.]

³ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, 1857-06-06, bihang, sida 5.

(1833-1897), som p g a sin fetma och obetydliga förmögenhet länge såg ut att hamna på glasberget. (3) Prinsessan Charlotte av Belgien (1840-1927), som var både rik & vacker men som avböjde. (4) Prinsessan Louise av Preussen (1838-1923), prinsessan Victoria av Badens blivande mor, men som även hon var förlovad med en annan.

*

Hertiginnan Sofia Vilhelmina Marina Henriett av Nassau var dotter till hertig Vilhelm I av Nassau (1792-1839) & hans gemål i 2:a giftet prinsessan Pauline av Württemberg (1810-1856). Hon föddes på slottet i staden Biebrich, Nassau, den 9 juli 1836, som yngst av åtta syskon. Ungdomsåren tillbringade hon i det närbelägna Wiesbaden. Det finns en anekdot:

Det ansågs på denna tid, att det var mycket nyttigt, om man varje morgon drack en betydande kvantitet havrevälling, vilket prinsessan ansåg alldeles onödigt, då den födan ej smakade henne. Klockan 8 på morgonen skulle alltid proceduren försiggå, och då brukade hon jämmerligen gråta. De goda borgarna i Wiesbaden kände till, att även prinsessor ej alltid gå fria för lidanden. När klockan slog 8, brukade de säga: "Es ist acht Uhr. Jetzt schreit die Prinzessin!" (Klockan är 8. Nu skriker prinsessan!)⁴

Modern gav henne en för tiden grundlig skolunderbyggnad med tonvikt på språk, historia, musik, teckning & målning. Särskilt uppskattade hon reseskildringar. För att få vara i fred brukade hon gömma sig i biblioteket eller klättra upp i ett träd. Hennes guvernant, fröken Hessel, var tyska men hade tillbringat flera år i England. Sofia umgicks i några engelska familjer vilket fick henne att intressera sig för engelska språket & kulturen. Utöver detta drillades hon i för furstinnor nödvändiga vanor som god hållning, ett vårdat språk & att hålla sig till okontroversiella ämnen. Så här lät det 1850 i en uppsats med ämnet "Vikten av att vara försiktig i sitt tal":

"Ehuru väl", heter det där, "vi ej skola låta fruktan eller andra skäl avhålla oss från att tala, när det gäller det allmänna bästa eller våra vänners väl, så måste vi dock vara mycket på vår vakt, så att vi ej giva vår tunga fritt lopp, ty huru viktig än sanningen är, måste vi dock nu taga i ögonsikte:

1:o för oss själva: 1. Vi skola spara oss mången samvetsförebärrelse; 2. Vi skola ej få den dåliga vanan att tala illa om andra; 3. Vi skola själva upprätthålla vårt goda namn och rykte; 4. Vi skola bliva förhindrade att säga en osanning.

2:o för andra: 1. Vi skola åt andra bevara deras goda namn och rykte; 2. Vi skola ej skada andra i deras planer och intressen."⁵

Ytterligare en uppsats det året hade ämnet "Över sannfärdigheten":

"Sanningen", säger hon däri, "är något av det högsta goda, som himlen förlänar oss, och det är vår högsta plikt att fara efter den. Men vilja vi bliva den trogen, måste vi framför allt lära oss att vara sanna mot oss själva och låta ljuset falla in i vår ande, på det vi ej må bedraga oss. Sannfärdigheten består uti att vi alltid handla och tala så som vi tänka samt fritt och öppet giva tillkänna våra meningar och tänkesätt utan att av fruktan eller andra skäl låta avhålla oss. Särskilt samvetsgranna och försiktiga måste vi även vara i det sätt, varpå vi bedöma andra. Vi skola ej vara snara att tillägna oss en annans mening, utan vi skola själva döma och först efter mogen överläggning uttala

⁴ Melander 1914: s. 30; Knagg 1932: s. 107; Riiber 1959: s. 5; Ulfsäter-Troell 1999; ss. 223-224.

⁵ Melander 1914: s. 27.

vår åsikt. När vi fälla vårt omdöme, måste vi likväl städse iakttaga människokärlek, denna kristliga dygd.”⁶

Sofia hade svårt att hitta balansen i en hovmiljö, där det gällde att vara sams med 3-, 5- eller 800 ömhudade personer, utan att förlora sin själ. Där gällde visdom som “Sanningen är ett vapen. Bruka den med urskiljning”. Faktiskt verkar allt som Sofia fick lära sig ha tjänat att rusta henne mot livets nycker. Hennes kristendom skulle inte lära henne ödmjukhet utan vara henne till stöd: I medgång ge vishet, i motgång ge styrka. Gymnastiken var militärisk: Långpromenader, ridning & fäktning. Rädsla var bannlyst. Hennes levnadsvanor var enkla.

1848 års oroligheter studerade hon från balkongen men var för ung för att begripa vad som pågick. 1853 konfirmerades hon och tillbringade därefter, på inbjudan av sin moster, ett halvår vid ryska hovet i St Petersburg. Hennes pianospel förbättrades avsevärt under vistelsen genom undervisning av ingen mindre än Anton Rubenstein. Hon fick även ridlektioner. Tanken tycks ha varit att få någon av tsar Nikolaj I:s söner intresserad av henne men Krimkriget kom emellan. Föga är känt om de nästa två åren. Modern hade tuberkulos, tillbringade tid på kurorter, men avled den 7 juli 1856. Sofia vistades hos sin halvsyster Marie av Nassau-Weilburg, furstinna av Wied. Hemmet var ett liberalt vattenhål där gästerna diskuterade tidens politik & livsfrågor: Parlamentarismen, kulturkampen mellan katoliker & protestanter, presscensuren, m m. Sofia var full av liberala reformidéer. Syskonen kallade henne spefullt för ”vår demokratiska syster”.⁷ En utveckling:

Hertigdömet Nassau skapades 1806 av Napoleon som en del av Rehnförbundet och tillhörde 1815-1866 tyska förbundet. Det bestod av nio enklaver, tidigare ministater, som alla svartsjukt bevakade det som var kvar av självstyret. En svensk beskrivning vid tiden för bröllopet: ”Nassau äger sedan 1815 en författning med landständer, fördelade i tvenne kamrar, som i början försökte en opposition mot den landsfaderliga styrelsen, men nu nedsjunkit till fullkomlig nullitet. Då den hertliga regeringen nämligen förklarade, att statsdomänerna voro den regerande familjens enskilda egendom, vägrade ständerna att bevilja en del av skatterna och fortfor envist med denna vägran ända till dess regeringen genom förökandet av rösternas antal på ”herrebänken,” och genom anställande av rättegångar mot de motspänstige, genomdrev sin vilja. [1849 erhöll Nassau en liberal författning med en enda kammare, vald genom allmän omröstning, men denna upphävdes redan 1851 av hertigen, som därefter förde regeringen i reaktionär riktning.] Sedan dess har underdånigheten eller som den nuvarande hertigen vid ett tillfälle under förmälningshögtidligheterna skall ha uttryckt sig, ”det trogna tyska hjärtat åter varit på sin rätta plats.”⁸

Eftersom Sofias far dött var halvbrodern Adolf Wilhelm, dåvarande storhertig av Nassau, hennes förmyndare. Denne ville gärna bli av med sin ”demokratiska syster”. Inte det lättaste. Hon påstås ha avvisat flera helt godtagbara friare, men källor saknas. Ingenting är känt om hennes känslor för Oscar, men de hade likartade politiska reformintressen. Av allt att döma var det för hennes del ett resonemangsparti under galgen. Alternativet var att liksom modern livet ut ambulera mellan delstatshoven eller att gifta ned sig. Pengar för ett eget hov hade hon inte.

⁶ Melander 1914: s. 101.

⁷ Barometern, 1887-01-26, s. 2.

⁸ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, 1857-06-06, bihang, sida 5.

Dagen för äktenskapslöftet distribuerades ett längre poem av en av Oscars Uppsalabekanta, Herman Bjursten, med en lista på vad som krävdes av en Svensk-norsk prinsessa i dessa vargatider. Strof åtta av de 12 är ofta citerad:

Svag får ej Nordens kvinna vara,
en lekfull docka ej, ej ystert barn,
ej smycka sig med purpurkransar bara
och väfva in sig uti flärdens garn.
Hon får ej blekna, om ock nöden ställer
som Sturens änka henne främst en gång
i faran, där det icke lek och sång,
men kraftig handling, hugfull idrott gäller.⁹

* * *

Det finns fyra längre biografier (Melander 1914; Nyström 1943; Riiber 1959; Eimer 2003) och 28 nekrologer, kortbiografier, minnen & liknande (Almén 1893; NFB 1891; Tschudi 1898: ss. 169-182; Beyer 1901: ss. 135-145; Segerström 1914; Åkerman 1914; NFB 1917; Cronstedt 1939; Olsson 1939; Rålamb 1939; Lande & Gran 1945: ss. 244-245; Nerman m.fl. 1952: ss. 361-363; Jansen 1962; Ohlmarks 1973: ss. 144-145; Elgklou 1978: ss. 69..136; Lagerqvist 1979: ss. 68-89; Sehlstedt 1981: ss. 44-65; Elgklou 1995: ss. 140-142; Heymovski 1995: s. 41; Ulfsäter-Troell 1996: ss. 219-284; Dahlberg 1999: ss. 128-130; Grundberg 1999: ss. 128-130; Nevéus 2003; Sundberg 2004: ss. 234-236; Bratberg 2005; Lindqvist 2006: ss. 436-456; Blom 2009: ss. 102-105; Norlin 2015: ss. 104-109). Tillkommer några specialstudier (Knagg 1932: ss. 94-120; Österlin 1947: ss. 59-63; Nilbratt 2005; Dahlström 2006: ss. 76-121; Rangström 2010: ss. 334-345). Givetvis förekommer hon även i brev, dagböcker & minnen (Dardel 1911; af Edholm 1944). Eftersom Sofia lät bränna sitt arkiv är informationen om hennes person övervägande från hennes senare år. De tidiga biografierna är skrivna av trosfränder och disponerade som helgonlegender – 1. liv, 2. dygder, 3. underverk. De senare biografierna är moderniserade motsvarigheter: Uppväxt (1836/57), familjeliv (1857/72), religion, sjukdom, lidande, goda gärningar & död (1872/13). Denna biografi har mera av hennes person, ideologi & karriär.

*

Den 19 juni 1857 anlände Sofia till Stockholm och inkvarterades i Arvfurstens palats. Därefter följde en hel sommar av större och mindre fester. Sofia imponerade med sitt pianospel & sin svenska. Fritz von Dardel fäste sig vid hennes ”blåa, lättbesløjade och något flegmatiska ögon”. Sofia var nämligen ganska så närstynt. Som prinsessa förväntades hon rätta sig efter änkedrottning Desirée, drottning Josefina & kronprinsessan Lovisa. Sofia kände sig främmande för Oscar I:s fransk-svenska hovkultur men umgicks med Lovisa som delade hennes motvilja. ”När man hör dem tala, skulle man nästan kunna tro att det inte fanns en enda dam vid hovet, vilkens rykte är fläckfritt, undantagandes drottning Josephine, prinsessan Eugenie och ett par till.”¹⁰ De första två åren övervakades etiketten av överhovmästarinnan grevinnan Wilhelmina ”Mina” Bonde (1817-1899), som väl får betraktas som Sofias hovmentor. Sina politiska intressen odlade hon genom Oscar, middagsamtal med politiker, tidningsläsning & att på åskådarplats följa riksdagsdebatterna. Sofia har senare framställts som ödmjuk & följsam men av det märks inte ett spår. Juni 1860 gjorde hon Lovisa sällskap

⁹ Bjursten 1857.

¹⁰ Riiber 1959: s. 41.

till kurorten Ems i Nassau, där Lovisa skulle träffa sina föräldrar & Sofia sin släkt – då särskilt storhertig Adolf, halvsystemen Marie (furstinna av Wied) & dottern Elisabeth (senare drottning av Rumänien).¹¹ Hennes intima umgänge var huvudsakligen hennes tyska släkt & hennes barndomsvänner, men de dog ifrån henne. Melander hänvisar 1914 till en senare bekantskap Bertha von Preen (1863-1945).

Graviditeterna kom i snabb följd: Gustaf (1858-1950), Oscar (1859-1953), Carl (1861-1951) & Eugen (1865-1947). Åtminstone Gustaf ammade hon, vilket väckte ett visst uppseende. Hon påstås ha fått blodbrist av sina graviditeter men det har inte gått att verifiera. Hösten 1861 till augusti 1862 tillbringade hon & Oscar ett år i Nizza. Oscar höll hov & det gjorde förmodligen också Sofia. Hon & hennes umgänge sammanstrålade varje år på kurorter runt om i Europa. Sommaren 1863 lämnade hon bort barnen till Marie och besökte kurorten Kreuth i Bayern. 1864 skaffade sig hon & Oscar för hennes pengar en sommarbostad i Skåne, döpt till Sofiero, som åren efter – som det tycks på hennes initiativ – byggdes om till ett helt litet slott i holländsk renässansstil.¹² Sofia var mycket aktiv i arbetet:

Det är numera en fullkomligt konstaterad sak, att Skabbelycke genom köp öfvergått till H.K.H. Hertigen af Östergötland (eller formellt riktigare: till H.H.K. Hertiginnan). ... Hertiginnan af Östergötland läser själf, såsom den blifvande borgfrun på Skabbelycke, visa en hög grad af intresse för sin nya possession och äga en väsentlig del i de anordningar, hvilka redan blifvit vidtagna för byggnadens förändrande och tillökning. Man skall till och med ha sett henne, trotsande murarställningarnas bräcklighet, besöka det halffärdiga slottets högsta partier, för att därifrån taga den omkringliggande nejden i ögnasikte och göra sig på samma gång förtrolig med äfven de minsta detaljer af byggnadens inrättning.¹³

Sofiero konkurrerade genom sin närhet till Danmark med broderns Bäckaskog – vilket kanske var tanken – och det danska kungahuset var ofta på besök. Sofia lade sin mesta tid på barnen. Det som lät mest tala om sig var att hon från 1869 lät dem växla mellan enskild undervisning på slottet & klassundervisning på Beskowska skolan. Detta har tolkats som ett utslag av Sofias demokratiska sinnelag, men skall ha kommit från hennes pedagogiska rådgivare Carl Erik Johan Rogberg (1829-1905), som var orolig för barnens sociala utveckling.¹⁴ För övrigt följde Sofia Oscar i hans representation. Hon hävdas dessa år ha påverkat Oscars syn på Tyskland, men oklart hur, utöver att hans äktenskap gav honom tillfälle att träffa & brevväxla med Tyska förbundets politiker. När Preussen 1864 ingrep i Dansk-Tyska kriget var Oscar mycket upprörd. Men när det 1866 annekterade Nassau hade han inget att invända. Det hade däremot Sofia, som var lojal mot sin släkt. Sture Waller har sammanställt tillgängliga uppgifter:

Oscars giftermål år 1857 med prinsessan Sofia av Nassau kan visserligen ej ha varit av avgörande betydelse för hans inställning till Tyskland och de tyska problemen, men det bör ha kunnat bidra till att befästa och fördjupa den som han redan hade genom att skaffa honom personliga förbindelser som han förut saknade. Giftermålet förde honom nämligen rakt in i det moderata nationella lägret i Tyskland.

Bruden tillhörde visserligen en politiskt splittrad familj. Den regerande halvbrodern hertig Adolf var konservativ och förblev Österrike trogen intill slutet.

¹¹ Eimer 2003: s. 70.

¹² Gierow 1965; Donelius 2005.

¹³ Orvar Odd. En lite utflykt till "Skabbelycke". Aftonbladet, 1864-09-29, ss. 2-3.

¹⁴ Söderberg 1951.

Helbrodern prins Niklas uppges däremot ha varit anhängare av den s.k. lilltyska tanken [Tysklands enande under Preussens ledning] och hade i varje fall en mer liberal uppfattning i inrikespolitiska frågor. Väsentligare var, att också den halvsyster, furstinnan av Wied, hos vilken Sofia efter moderns död vistades, i likhet med sin man hyste en liberal, väl närmast lilltysk uppfattning. Av allt att döma delade Sofia de politiska åsikterna i fosterhemmet.

...

Hur mycket prinsessan Sofia än i och för sig må ha sympatiserat med det tyska enhetsverket, blev hon ytterst upprörd över den preussiska annektionen av Nassau. Enligt prins Eugen kunde hon aldrig övervinna denna bitterhet. För tiden närmast efter händelsen bestyrks den till fullo av en förut okänd brevväxling mellan hennes gemål och [utrikesminister] Manderström sommaren 1867.

Hertigparet planerade då en utrikesresa, och det var fråga om ett besök i Berlin, men prinsessan ville ej träffa de preussiska kungligheter efter vad som hänt. Oskar, som redan ett år tidigare förklarat, att det var omöjligt väcka de politiskt döda till liv, fann tydligen sin gemåls hållning betänklig, men Manderström ansåg, att ingen rimlig anmärkning kunde göras, om resan under rådande förhållanden fortsattes efter endast ett nattuppehåll. »Att en Furstinna, hvars närmaste fallit offer för dylika grundsatsers användande, ej vill nedlåta sig till att dyrka sådana gudomligheter, är endast ett hörsammande af den eviga rättvisans oeftergifliga bud». Citatet torde tillfyllest klargöra både prinsessans och Manderströms uppfattning om den preussiska politiken 1866. Det är således riktigt, att förändringen i Oskars uppfattning då ej kan ha berott på Sofia. Den har fastmer stridit mot hennes åsikter.¹⁵

Sofia hade trots sin avsky för Preussen inga sympatier för Frankrike under kriget 1870/71. Inte heller önskade hon Nassaus självstyre tillbaka. Tysklands enande var för henne det viktigaste, men hon hade hellre sett att det gått fredligt till. Hon hoppades att Preussen med tiden skulle absorberas i ett större helt.

Sofia hade sedan Nassau religiösa intressen, främst av ekumenisk art, men antogs vara en pietistisk läsare i Carl Olof Rosenius (1816-1868) anda eftersom hon sympatiserade med hans skapelse Evangeliska fosterlandsstiftelsen (EFS). Denna grundades 1856, stod på samma evangelisk-lutheranska grund som statskyrkan men betonade lekmanengagemang, ett individuellt ställningstagande till tron och att detta borde få konsekvenser för det dagliga livet. För Sofia innebar detta enkelhet & välgörenhet. Kronologin för hennes engagemang är svår att reda ut, men 1858 grundade hon en skyddsförening enligt tysk modell, 1859 ett barnhem & 1860 ett hem för återanpassning av kvinnliga fångar. Skyddsföreningen var den som lät mest tala om sig. Verksamheten var att ”skyddsfruar” genom hembesök kartlade de fattigas behov av framförallt kläder, föreningen köpte in dessa till billigast möjliga pris och lät de fattiga använda dem mot avbetalning. Fram till 1866 byggdes systemet ut så att varje församling hade en egen skyddsförening, som koordinerades genom Allmänna skyddsföreningen med Sofia i ledningen.

Sofias pietistiska sympatier fick utlopp i föreningen ”Vänner av enkelhet”. Föreningen kom aldrig över skrivbordsstadiet men några av stadgarna var:

1. Att vara enkelt klädda i synnerhet på gatorna, sätta en heder uti att nyttja svenska varor samt att ofta visa sig i samma dräkt, om den är vacker och smakfull, och över huvud sky alla modets ytterligheter;

¹⁵ Waller 1959: ss. 14,29-30.

2. vid middagsbjudningar aldrig hava mera än sex rätter mat;
3. såsom regel vid bodhandel köpa endast mot kontant betalning;
4. vid varje tillfälle såsom god svensk man eller kvinna med ord och exempel mana till kärlek och intresse för fosterlandets väl och arbeta för införandet av mera enkelhet i levnadssättet.¹⁶

Hon stödde även EFS. Efter det konventikelplakatet upphävdes ansökte ledamoten Gustaf Beskow 1859 om att få bygga en kyrka. 1864 köpte han marken till vad som skulle bli Blasieholmskyrkan. Denna var inget arkitektoniskt mästerverk, påminde snarare om någon av Tegnérns lador, men rymde 3000 personer. Första gudstjänsten hölls den 12 januari 1868. Kyrkan var inte knuten till någon särskild församling, utan var bokstavligen en allmänlig kyrka. Sofia skall ha bidragit med en avsevärd summa. Hon satte visserligen sina barn i Beskowska skolan, men någon personlig kontakt med Beskow tycks hon inte ha haft förrän långt senare. Inte heller besökte hon hans kyrka.

Oscar var ingen religiös person men höll god min t o m när Sofia ansåg baler & teaterbesök vara alltför världsliga sysselsättningar. När hon uteblev misstänkte omgivningen att det var för att Oscar var otrogen med någon av alla dessa societetsdamer & aktriser som svärmade för honom men det har aldrig gått att bevisa. Även konflikten mellan Karl XV & Oscar isolerade henne från det övriga hovet. Skildringarna perioden 1866-1872 är ganska så fientliga. Ett exempel: ”Ofta åtföljdes [Oscar under sina promenader] av lilla hertiginnan – med halvöppen mun, pincené och mycket stor krinolin – hängande vid gemålens arm, ej olik en broderad arbetspåse eller så kallad redikyl. Det var en bedrövlig syn.”¹⁷

Sofias välgörenhet genom ombud var trots sin effektivitet inte särskilt populär. De hjälpta hade gärna sett en mera moderlig, empatisk & sällskaplig drottning: ”Så t. ex. bjöd hertiginnan af Dalarna en eftermiddag i julas inwånarinorna i hemmet för blygsamma fattiga på kaffekalas; hon for sjelf dit, medhafwande hela korgar af kaffebröd i wagnen, och deltog sjelf, till gummornas outsägliga förtjusning i kalaset. Det är så hennes sätt att utöfwa välgörenhet, och det war så den aflidna drottningens; men kungliga personer hafwa ju som sagt, äfwen de sitt olika skaplynne.”¹⁸

*

Efter kröningen tog Sofias hälsa en vändning till det sämre. Orsaken är omstridd. Enligt Sofia började hennes besvär 1874 och yttrade sig först som en tilltagande svaghet. Sommaren 1875 drack hon brunn i Marienbad. Hennes onda “anses bestå i en fettbildning kring hjärtat, som är förenad med svullnad och redan tvingar henne att låta sig bäras i trapporna. Hon skall i vinter hålla sig inomhus och taga sina promenader i vita havet, som förut skall luftas.”¹⁹ Våren 1876 förvärrades symptomen & hon hade en intensiv huvudvärk. En tysk specialist Nikolaus Friedrich (1825-1882) tillkallades som efter en långvarig undersökning ”med den största bestämdhet [hävdade], att drottningen har icke något fel i hjärtat, utan hela det onda består i förstörda nerver, som kunna långsamt förbättras, och han fordrar oavvisligen, att hon åter kommer ut i december, vilket också är meningen.”²⁰ Hösten 1876 påstods Sofia “bestämt vara bättre. Det lär nu börja synas små knutar på alla muskler, vilket Friedrich anser såsom bevis för hans bestämda påstående, att hennes onda är i nerverna och ej i hjärtat; under det

¹⁶ Melander 1914: s. 85.

¹⁷ Wrangel 1927: s. 258.

¹⁸ Svenska Medborgaren, okänt datum; Dalpilen 1872-11-09, s 2.

¹⁹ De Geer 1929: s. 134. [Brev från De Geer till Sibbern 1875-11-22.]

²⁰ De Geer 1929: s. 145. [Brev från De Geer till Sibbern 1876-09-03.]

Malmsten och Abelin fortfarande lika bestämt påstå, att felet är i hjärtat.”²¹ Även 1877 var hon på bättringsvägen. “Att de svenska läkarna misstagit sig i sitt bestämda påstående, att hon led av fel i hjärtat, synes numera vara konstaterat.”²²

1878/79 finns det ingen information men 1880 förvärrades hennes tillstånd. “Krampanfallen har varit så plågsamma, att på långt afstånd kunnat höras hennes högljudda klagan; hon som under årtal tyst lidit. Ett par gånger har inträffat, att händerna i följd af denna våldsamma kramp, blifvit under flera dygns tid så förkrympta, att hon, när hon skulle intaga sina måltider, bokstavligen måste matas.”²³ – “Det torde måhända vara indiskret att omtala; men som bewis, huru våldsamma nerwkrampanfallen, af hwilka drottningen lider, äro, kan omnämnas, att fötterna [händerna?] härunder bokstafligen läggas dubbla. Naglarna ha härwid trängt sig in, så att plågsam operation ett par gånger måst ske.”²⁴ September & oktober 1880 tillbringade Sofia sex veckor i Amsterdam för en massagebehandling av J G Mezger. Hösten 1882 & våren 1887 blev hon på nytt sämre. Behandlingen för kramperna var vila & isolering. Hösten 1882 tillbringade hon på Hooks sanatorium i Småland. Efter 1887 avtog kramperna i frekvens & styrka. 1887 hade hon en tumör på livmodern och måste opereras.

Ett försök till diagnos: Sofias kramp förefaller ha varit tonisk (=ihållande) snarare än klonisk (=konvulsioner), i dagligt tal sendrag (ICD-10 kod R25.2). Orsaken kan vara muskeltrötthet, vätske- eller mineralbrist eller hormonrubbnings. Friedrich trodde på blodbrist eller en psykogen orsak. Smärtan & att musklerna kändes knottriga var enligt honom sekundära symptom och berodde på överansträngningen. En hypotes är att Sofia som ett inslag i sin religionsutövning höll en ohälsosam diet & enligt tidens läkarsed rekommenderades vila i stället för motion. Detta med Sofias förstörda nerver har aldrig fått någon tillfredsställande förklaring. Den gängse förklaringen är Oscars otrohet, men den har inte gått att verifiera. Den alternativa förklaringen är att Sofia under lång tid kritiserades för sin drottningroll. Man hade förväntat sig en moderlig, empatisk & sällskaplig drottning. Vad man fick var en religiös folkhälsobyråkrat.

Eftersom Sofia bara var partiellt arbetsför & hade svårt för att röra sig var hon helt beroende av sina hovdamer. De tre mest kända var Ebba von Rosen (1833-1882; anställd 1865-1882), Märtha Eketrä (1851-1894; anställd 1872-1894) & Marie-Louise Burén (1854-1917; 1895 g. af Segerström). Eketrä var Sofias förtrogne & mellanhand i känsliga ärenden. Burén var hennes rådgivare i välgörenhetsfrågor och ”verkställande kraft”.

Sofia hade under konvalescensen börjat intressera sig för religion. I Heidelberg 1876 tog hon intryck av evangelisten & hovpredikanten Emil Frommel (1828-1896). Hösten 1878 gjorde den engelske evangelisten & lekmanpredikanten Lord Radstock (1833-1913) ett besök i Stockholm på återvägen från sitt egentliga missionsärende i St Petersburg. Kyrkoherde Gustaf Beskow upplät plats för honom att predika i Blasieholmskyrkan. Gensvaret var så stort att Radstock dröjde sig kvar över vintern. Han höll möten i privatvåningar och även på slottet hos prinsessan Eugénie. Första mötet mellan honom & Sofia skall ha varit den 21 november. Oscar, Sofia, prinsarna & hovfolk deltog. Flera sådana möten ägde rum. Något avtryck på Sofias religion har inte gått att upptäcka, men hennes intresse bidrog till den allmänna Radstockvurmen, som varade ända in på 1890-talet.²⁵

²¹ De Geer 1929: ss. 149-150. [Brev från De Geer till Sibbern 1876-10-10.]

²² De Geer 1929: s. 164. [Brev från De Geer till Sibbern 1877-07-27.]

²³ Upsala 1880-09-21, s 2.

²⁴ Borås Tidning 1880-09-14, s 3.

²⁵ Österlin 1947: ss. 59-63.

Den för Sofia själv största effekten av hennes religiösa ”väckelse” var att hon året därpå började närvara vid prinsessan Eugénies konventiklar. Genom närvaron kom hon i personlig kontakt med de ledande inom EFS, främst då Gustaf Beskow (1834-1899), Peter Fjellstedt (1802-1881) & Bernhard Wadström (1831-1918). Beskow hade som tidigare nämnts gjort sig ett namn som grundare av Blasieholmskyrkan & Beskowska skolan. Fjellstedt var känd för sin missionsverksamhet. Wadström som publicist. Beskow & Wadström anställdes som hovpredikanter & blev Sofias ”själasörjare”. Hovpersonalen upplevde den frireligiösa atmosfären som mycket obehaglig & det spreds en mängd historier om hur Sofia utnyttjade sin ställning:

Få personer ha af den allmänna opinionen blifwit så misstydda som drottning Sofia. Hon har både här och der i pressen framställts som en hårdt, fanatiskt bigott qwinna, utan förmåga att höja sig till randen af den enklaste humanitet. Många historier ha, tack ware tryckswärtan, sett dagen och äro nu i swang om henne. Hon har verkligen blifwit impopulär.²⁶

Drottningen, en mycket aktningvärd, mycket sträng och mycket from dam, skall deremot vara mer fruktad än älskad. Sina närmaste anhängare räknar hon i den protestantiska skenhelighetens leder, bland hvilka man sätter högt värde på henne emedan det lyckats hennes inflytande att ersätta det svenska hofvets forna lättsinnighet genom ett allvarsamt fromt väsen. Den som nu vill göra karriär som hofman, låter omvända sig genom någon fashionabel predikant, besöker omtyckta bibelförkunnares utläggningar af det gudomliga ordet, uppträder aktsamt och med sänkta ögon och suckar öfver sina kära medmänniskors syndfullhet. Till och med konungens adjutanter och generalstabsofficerare hålla bibelstudiet ojemförligt viktigare än forskningar på krigsvetenskapernas område. Drottning Sofia kan således vara nöjd med sin hufvudsakligen på de högra klassernas omvändelse riktade verksamhet. Vid det svenska hofvet är böner vanligare än kyssar.²⁷

Drottningens verkliga hovchef är pastor Beskow och alla hans consorter av ljussläckaretyp. ... Man må aldrig så mycket högakta de verkligen gedigna egenskaper, Drottningen äger – man kan icke dess mindre ej annat än beklaga, att de genom den dem vidlådande ensidigheten förstätt att monopolisera den, som borde vara allas Drottning, endast för en fraktion av folket.²⁸

Sofias rykte har också fläckats av henne förmodade initiativ till Giftas-åtalet mot Strindberg, senare tolkat som ett angrepp på arbetarrörelsen, där hon med stöd av sina frikyrkliga kohorter troddes ha övertalat Oscar. Något bevis för det har dock inte gått att hitta.²⁹ Den Sofia-vänliga versionen var:

Faktum är att drottningen ej kände ett jota till det Strindbergska åtalet, innan det redan var beslutadt i konseljen. Samma dag hvar justitieministern v. Steyern inbjuden till middag hos den kungliga familjen. Wid bordet meddelade kungen hwad i regeringen beslutits.

- Det der war bestämdt orätt – menade drottningen – sådant besegras ej med köttsliga wapen. Ni ska få se, att det går illa.

²⁶ Barometern 1887-01-26, s 2.

²⁷ Borås Tidning 1887-08-09, s 3. [Resebrev i Wien-tidningen “Neue Freie Presse”.]

²⁸ Fleetwood 1968: s. 776. [1888-01]

²⁹ Michanek 1979: ss. 317-319.

Och illa gick det!³⁰

Oavsett sin moral & religion klädde sig Sofia ståndsmässigt. Det finns en beskrivning från en officiell middag 1884:

Drottningen bar en låghalsad klädning. Det var en i rika färger skiftande sidenklädning, garnerad med blommor, och en svart spetsmantilj hängde som en lätt sky öfver den. Mantiljen var hopfäst haktill och föll i behagfulla veck öfver släpets öfre ände. Dettas sidor tycktes skifta i regnbågens alla färger, och otaliga, i alla möjliga färgnyanser vexlande, små sidenband voro på hvarje upptänkligt sätt fästa därpå och fladdrade ut för hvarje steg, som hennes majestät tog. Ett diadem af briljanter glittrade på drottningens panna, och ett smalt, med diamanter besatt, sammetsband omslöt hennes hals. Från detta band nedhängde ett helt knippe af briljanter, som voro ordnade till ett kungligt emblem. Längs öfre randen af lifvet sutto åtta eller tio aflånga diamanter af ovanlig storlek. Allestädes gnistrade diamanter, i håret, på bröstet och knippvis på klädningen.³¹

*

Under drottningtiden instiftade Sofia ytterligare föreningar för välgörenhet & socialt arbete. Vid prinsessan Eugénies död 1889 övertog hon även ansvaret för några av hennes föreningar. Mest känd är Sofias insats för en moderniserad sjuksköterskeutbildning. Hon hade alltsedan ungdomen fascinerats av Florence Nightingales arbete med sjukvårds- & utbildningsreformer. I maj 1881 gjorde hon ett studiebesök på Nightingales sjuksköterskeskola, St Thomas Hospital i London. Den 1 januari 1884 startade hon ”Hemmet för sjuksköterskor” där fyra unga kristna kvinnor av god familj på hennes bekostnad utbildades till ”Sofiasystrar”. Credot var att kärlek & hängivenhet var viktigare än insikter & färdigheter. De praktiserade på Sabbatsbergs sjukhus men deras idéer motarbetades. Den 14 december 1887 lade Sofia därför grundstenen till ett eget sjukhus ”Sofiahemmet”. Sofiasystrarnas inställning till yrket, kall snarare än profession, varade in på 1970-talet. I praktiken innebar det, liksom för lärarinnorna, att inte gifta sig.³²

Sofiahemmet består af två hufvudbyggnader; den ena, uppförd på konungens och drottningens bekostnad, inrymmer själfva sjukhemmet, den andra, uppförd med från skilda håll insamlade medel, innehåller sköterskehemmet m. m. Drottningen är ordförande i hemmets styrelse och tager mycket verksamt del i allt, som rör denna hennes älsklingskapelse. Bland den mängd öfriga välgörenhetsanstalter, för hvilka drottningen är beskyddarinna, må särskildt nämnas: Stockholms allmänna skyddsförening, Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn, Sällskapet för den lapska missionen, Sällskapet för inrättande af småbarnsskolor, Föreningen Röda korset, Eugenia-stiftelsen, Kristiania barnhem och Samaritanföreningen i Kristiania.

Vid flera tillfällen har hon ställt sig i spetsen för välgörande företag, såsom i anledning af eldsvådorna i Norrland 1888 och för den af fruktansvärda stormar hemsökta fiskarebefolkningen i Nordlanden 1882. Alltid har hon varit redo att lämna sitt bistånd åt filantropiska anstalter af skilda slag. Bekant är, att hon på sitt vanliga lugna och anspråkslösa sätt ofta trädt emellan med hjälp åt enskilda personer.³³

³⁰ Barometern 1887-01-26, s 2.

³¹ Thomas 1891: ss. 350-351.

³² Nilsson 1939; Bohm 1961: ss. 28-33.

³³ Almén 1893: ss. 268-269.

Hon läste mycket. Under ett Frankrikebesök 1888 beskrevs hon så här: ”Drottningen är en snillrik qvinna. Hon läser ofantligt mycket och börjar redan på morgonen att studera alla möjliga europeiska tidningar på originalspråket, minst dock italienska, och på eftermiddagen tager hon del af ansökningar, meddelanden och läser nyutkomna böcker.”³⁴ Sofias bibliotek innehöll böcker på nio språk och de mest skiftande områden, men huvudsakligen engelsk & tysk skönlitteratur alltifrån klassiker till Nick Carter, biografier, reseskildringar & historia. Hon hade också mycket uppbyggelse-, kvinno-, tendens- och facklitteratur om sjuk- & fångvård.³⁵ Hon skall ha prenumererat på ett tjugotal svenska & utländska dagstidningar.

Hon läste tidningar i massor: alltid Times och en tysk tidning, och så svenska och norska av alla sorter och färger. Då hon läst en tidning, kastade hon den på golvet och tog en ny. ”När man skulle fram till henne”, sade någon, ”var det att vada genom ett hav av tidningar.” Kammartjänaren Malmqvist hade att plocka upp dem. Men när han blev gammal, blev han stel i ryggen. Han orkade rakt inte med det, ty det var ingen måtta på läsningen.³⁶

Sofia påstås ha haft ett inflytande på Oscars politik, men det har varit omöjligt att hitta några konkreta förslag från hennes sida. De som citeras är alla av typen ”gör ingenting”, ”vänta och se”. Birgitta Eimer kallar sin biografi för “Eine Königin macht Politik”, men det gjorde Sofia inte alls. Inte på det sätt som Eimer & andra framställer det i alla fall: Som att Sofia genom sina råd eller sina kunskaper skulle varit kvinnan bakom tronen. Det finns inga som helst belägg för det. Hennes biograf Erik Melander uttrycker det som:

Man har mycket utbrett sig över att drottning Sophia skulle varit den fridkulla, som förekom bitterhetens övergång till öppna fientligheten [mellan Sverige & Norge]. Jag tror man varit på villospår.

Drottningen var ej politisk personlighet på det viset. Hon gjorde ej politik, har jag redan velat framhålla. Hon ville blott, att man skulle räkna med alla faktorer, pröva och döma lugnt och sansat. I avgörandet skulle ingen annan ingripa än den, som hade ansvaret.³⁷

I den mån Sofia gjorde politik var det genom sin representation & sitt sätt att vara. Hennes ”norska politik” var att hon 1888-1905 tillbringade merparten av sina sommarmånader i Norge och hade dokumenterat goda relationer till de norska politikerna. Kanske det hade någon effekt, kanske inte. Hon tycks ha funnit de norska revolutionsstämningarna obegripliga. Prins Carl hörde henne ofta säga till sina norska vänner: ”Det finns dock något högre än det nationella!” Främst tycks hon ha betraktat Norge som en familjefråga. Man måste undvika att unionens konflikter också blev familjens. Det finns ett klagörande brev från sonen prins Carl apropå unionskrisen 1895. Efter att ha varnat för eftergifter skriver han:

Nu har jag gjort min skyldighet och skrivit öppet och utan omsvep vare sig Mamma nu anser detta ha varit av behovet påkallat eller icke. För känslan av min skyldighet är detta mig alldeles likgiltigt. Men då Mamma har ett stort inflytande på Pappa, så har Mamma också därmed förenat ansvar, och det är nog också av den grund Mamma, hittills åtminstone, gärna hört andras och särskilt sina söners ärliga mening uttalas.

³⁴ Le Figaro, 1888-02-05; Svenska Dagbladet 1888-02-09.

³⁵ Dahlström 2006: ss. 76-121.

³⁶ Melander 1914: ss. 135-136.

³⁷ Melander 1914: s. 239.

Men det är också ett annat skäl till min uppriktighet i detta brev, och det är att Gustaf hyser enahanda uppfattning, fast i mycket skarpare form och samma farhågor, och med hans lynne är detta farligt, ty därigenom kan förr än Mamma anar det, enigheten inom familjen lida skeppsbrott, och till vilka olyckor detta kan leda behöver jag icke utmåla. Akta sig för en långt driven, ensidig känslopolitik, jag ber Mamma allvarligen därom. Och glöm icke att redan 2 gånger har det varit det sv[enska] statsrådet, som genom hot om dimission med skäl kan sägas hava räddat familjens ställning i Sverige.³⁸

Under livstiden fanns det mycket konspirationsteorier om Sofias agenda. Hon förutsattes vara mera ideologisk eller politisk än hon var. I skildringarna fram till 1945 är det svårt att skilja hennes person från hennes curriculum vitae. Hon är vad hon gör. Senare skildringar raderar ut hennes cv – vilket inte lämnar mycket kvar att skildra av hennes person. Hon blir – lite motsägelsefullt – både en politisk aktivist & ett offer för patriarkatet. Det finns dock ett citat om hennes 1848-årsideologi: ”Jag wet mycket wäl, att det blott är en tidsfråga, när det konstitutionella konungadömet skall efterträdas af republiken; det gäller dock att det håller sin wärdighet högt, så länge det finnes till!”³⁹

*

Norrmännen har en mera skeptisk inställning. Som det tycks baserat på hennes initiativ *Drottning Sophias förening till understödjande av [svenska] härens och flottans sjukvård* (SF). Föreningen skapades år 1900 som en protest mot *Föreningen för frivillig vård af sårade och sjuke i fält* (SRK) som i egenskap av Röda Kors-förening hade ett internationellt, inte ett svenskt fokus. Det finns vissa oklarheter om vem som tog initiativet. Enligt Zalewski var SF snudd på ett familjeföretag: Oscar II tog initiativet, sonen Gustaf V var ordförande & Sofia beskyddade organisationen. Föreningen fick mycket publicitet och växte snabbt till att bli större än ursprungsföreningen SRK.⁴⁰ (För Sofia-föreningens fortsatta öde se kapitel 51.)

*

1911 intervjuade pennskaftet Eira Hellberg även Sofia:

Hennes Majestät talar om att hon häromdagen besökt flygplatsen och åsett baron Cederströms uppstigningar.

»Jag är ju ofta sjuk,» säger drottningen, »och jag kan inte ofta vara med ute, men det var mycket roligt och intressant att få vara med där. Det är ju en stor uppfinning, som framtiden får att lägga under sig. Det är märkvärdigt för öfrigt, hvilken utveckling samfärdseln nått. När jag tänker på Stockholm sådant det var, när jag kom hit, så måste jag säga, att stadens hela fysionomi är förändrad. Och inte bara det. Hela lifvet och lefnadssättet är annorlunda.

En sak, som sålunda blifvit förändrad – och det gläder mig att så har skett –, det är allt hvad som gjorts för kvinnans uppfostran. Det började med 60-talets lärarinneseminarium och sedan har utvecklingen gått förvånansvärdt raskt. Jag tror, att Sverige nu verkligen står framom många länder i fråga om kvinnouppfostran och kvinnans användande i det allmännas och kulturellas tjänst. Och hvad som vidare

³⁸ Brev från prins Carl till drottning Sophia, Stockholm den 26/3 1895, Prins Carls saml., BFA. I: Weibull 1960: ss. 177-178.

³⁹ Barometern 1887-01-26, s 2.

⁴⁰ Zalewski, 1999: ss. 263-265.

gläder mig är, att kvinnorna kunna gripa in i allt arbete utan att förlora i socialt anseende.

Men hvad som gör mig sorg, det är att industrien slukar så många kvinnor. Det vore för hela utvecklingen af både kvinnosaken och landet bättre, om det husliga arbetet finge behålla dem. Hvarför vilja de ej bli tjänarinnor?

Jag är varmt intresserad af husmodersskolorna, men jag skulle önskat, att de unga flickorna, när de lämna dessa skolor, ej genast blefve själfständiga och icke ginge till fabriken. Ett eller annat år som tjänarinna hos en god husmoder skulle utveckla deras karaktär mer och lära dem att i sinom tid blifva goda hustrur. Fabriken kommer dem att glömma hvad de lärt, och när de sedan träda in i det egna hemmet ha de icke stor nytta af sin kurs. Jag håller på, att kvinnans plats är hemmet. Goda mödrar, det är hvad Sverige behöfver mest af allt. Af dem beror det kommande släktet och af dem nationens öde.»⁴¹

Två år senare , den 30 december 1913, var hon död. Hennes son Eugen kommenterade hennes nekrologer med: »Det har ju skrivits åtskilligt om drottningen efter hennes död. Men jag tror inte jag sett påpekat, att hon var så glad. Så var det i alla fall. Drottningen var mycket glad.»

* * *

Eftermäle

2021 publicerade f d överintendenten vid Kungl Husgerådskammaren Carin Bergström en biografi. Bergström hade tillgång till Bernadottearkivet, men eftersom Sofia bränt sina personliga papper framkom föga nytt. Arbetet avbröts dessutom av pandemin. Sofias umgänge, välgörenhet & utlandsresor är bättre beskrivna än jag själv kunnat. Hennes person, sjukdomshistoria & hovföring är det dock sämre med. Som det tycks därför att Bergström undviket allting som luktar kritik av föremålet. Min egen tolkning är att Sofia, som fram till kröningen levt ett tillbakadraget liv, inte orkade ta konsekvenserna av sin nya officiella roll.

⁴¹ Jaya 1913: ss. 24-26.